

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.17>

К. Е. Булдакова

аспірант кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена дослідженню питання застосування практики ЄСПЛ у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, яка відповідає основним принципам здійснення кримінального провадження за участі неповнолітнього. Обґрунтовано, що врахування практики ЄСПЛ та положення міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру для суддів, що здійснюють розгляд кримінального провадження щодо неповнолітніх, є необхідним для адаптації судових проваджень до потреб неповнолітніх, оскільки на сьогодні у законодавстві України відсутні уніфіковані нормативно-правові акти, які регулюють це питання. Незважаючи на те, що перелік і зміст стандартів щодо здійснення кримінального провадження відносно неповнолітньої особи не є сталим та у різних джерелах викладений по-різному, принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у ст. 3 Конвенції про права дитини, є основоположним міжнародно-правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами. Доведено, що за загальним правилом кримінальні провадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовані тими ж правилами та базуються на тих самих принципах, що й провадження, які здійснюються щодо дорослих. Однак у певних випадках деякі процедури та правила адаптуються до потреб неповнолітніх. Прикладами такої адаптації є положення КПК щодо обов'язкової участі захисника у провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого; обов'язок суду дослідити та врахувати умови життя та виховання неповнолітнього під час обрання покарання; право суду за певних умов застосувати примусові заходи виховного характеру замість покарання тощо. Зроблено висновок, що на сучасному етапі розвитку наука кримінального процесу потребує удосконалення в контексті поліпшення слідчої та судової практики з урахуванням практики ЄСПЛ, які слід вважати не тільки частиною національного кримінального процесуального законодавства, але й важливим сучасним досягненням як кримінального процесу. Дотримання прав та законних неповнолітніх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні є загальною вимогою, яка має співставлятися з завданнями досудового розслідування таким чином, що обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні є неможливим, без доведення стороною обвинувачення, визначених кримінальним процесуальним законом, обставин, які виправдовують таке втручання для забезпечення потреб досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній, судовий контроль, ювенальна юстиція, ЄСПЛ.

Вступ. Застосування кращих міжнародних практик у сфері забезпечення прав людини, зокрема практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) набуває все більшого розповсюдження у вітчизняному кримінальному процесі. І якщо для здійснення належного судового контролю – звернення до прецедентних рішень міжнародних інституцій вже не є новацією, то на рівні застосування практики ЄСПЛ у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх – потребує наукового дослідження та обговорення.

Постановка завдання. Аналіз досліджень за даним напрямом свідчить, що тема практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в діяльності органів досудового розслідування стає все більш актуальною. Рішення ЄСПЛ, які стосуються констатації порушення Україною взятих на себе зобов'язань, є визначальними для застосування практики згаданого суду в Україні. У переважній більшості випадків виконання рішень ЄСПЛ, у яких констатовано порушення Україною взятих на себе зобов'язань, потребує вжиття заходів загального характеру. На рівні наукових публікацій питання захисту прав людини досліджено В.Ф.Бойком, Ю.М. Грошевим, Н.Л.Дроздович, А.Я.Дубінським, В.С. Зеленецьким, Н.І. Клименко, О.Ф. Коні, В.О. Коноваловою, М.В. Костицьким, В.Т. Маляренком, М.М. Михеєнком, М.А. Погорецьким, Б.М. Пошвою, М.І. Сірим, В.Ю. Шепітьком та ін.

Результати дослідження. Діяльність суб'єктів, які відповідно до положень КПК України залучені до здійснення досудового розслідування безпосередньо пов'язана із обмеженням прав громадян та інших суб'єктів правовідносин, у зв'язку з чим важливо забезпечити неухильне дотримання законності, тобто виконання приписів правових норм, які регулюють зазначену діяльність. Слід погодитись з думкою О.М. Бандурко, про те, що наука кримінального процесу і криміналістики повинна своєчасно відгукуватися на потреби слідчої та судової практики, постійно вдосконалювати засоби й методи задля кримінальних проваджень відповідно до положень ст. 2 КПК України (завдання кримінального провадження).

Крім того, сьогоденна професійна підготовка та підвищення кваліфікації працівників органів правопорядку, в тому числі й слідчих та оперативних працівників, не можливі без урахування сучасних досягнень як кримінального процесу, так і криміналістики [1].

Провадження у справах щодо неповнолітніх, які будь-яка інша кримінальна процесуальна діяльність, повинне ґрунтуватися на певних основоположних засадах, які вказують на вектор розвитку кримінальної процесуальної політики держави. Тому дослідження ефективності здійснення кримінального провадження щодо неповнолітньої особи неможливе без загальної характеристики поняття, системи та аналізу реалізації принципів кримінального процесу.

Виконання завдань кримінального провадження можливе за умови застосування належної правової процедури, котру слід розуміти як установлений КПК України порядок дій органів, що здійснюють провадження, та його учасників, реалізацію ними своїх прав й обов'язків у визначених законом межах [2].

Інтегруючи позиції науковців – дослідників кримінального процесу в правозастосовчу сферу, вважаємо необхідним дослідити необхідність застосування практики ЄСПЛ як напрям діяльності при здійсненні кримінального провадження.

Підвищення ефективності діяльності судів було і залишається одним із ключових питань у процесі реформування судової системи та розбудови правової держави. Від адекватного уявлення про те, яким саме має бути дієве судочинство, та оптимального вибору конструктивних шляхів поліпшення його якості залежатиме, наскільки буде достатньо національних засобів правового захисту для вирішення поставлених перед судовою системою завдань. Орієнтирами у цьому плані можуть стати міжнародні стандарти у сфері судочинства — авторитетні узгоджені узагальнення (висновки) належної практики та провідних принципів, що їх має досягти кожна держава на національному рівні [3].

Розгляд різних європейських моделей правосуддя у справах неповнолітніх

дозволяє нам дійти висновку про те, що розрізнення підходів до визначення інституціонально-організаційного та змістовного виміру поняття європейських правових стандартів може бути умовним лише в тому випадку, коли мова йде про норми відповідної галузі права окремих, але в даному випадку переважної більшості, європейських держав, де функціонує «модель, яка передбачає захист». Норми та принципи даної моделі є похідними не лише від загальних правових норм, закріплених у джерелах права Ради Європи, а й універсальних стандартів джерел права ООН. Таким чином, принцип відвернення та все, що пов'язано з цим принципом (освітні, виховні заходи замість покарання), є наріжним каменем європейських правових стандартів, які відтворюються в «моделі, яка передбачає захист» і загальних правових нормах, закріплених у джерелах права Ради Європи. Цей принцип формує, таким чином, спільні та єдині європейські правові стандарти незалежно від того, чи мова йде про норми відповідної галузі права окремих європейських держав, чи про загальні правові норми, закріплені у джерелах права Ради Європи [4].

Перш за все, необхідно визначити, загальні положення на які орієнтує ЄСПЛ. Однією з дієвих гарантій забезпечення законних інтересів осіб, які залучаються до участі в кримінальному провадженні є судовий контроль законності обмеження конституційних прав і свобод людини, який покладається на слідчого суддю або суд, залежно від стадії провадження. Міжнародні гарантії прав людини на недоторканість житла, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканість прав власності нормативно визначені в Конституції України та є загальними засадами кримінального провадження.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Piechowicz проти Польщі», § 212, також визначено, що внутрішнє законодавство повинно з достатньою чіткістю вказати обсяг та спосіб здійснення відповідного рішення, що надається органам державної влади, з тим щоб забезпечити особам мінімальний рівень захисту, на який вони мають право при верховенстві права у демократичному

суспільстві [5].

Дослідження змісту міжнародних стандартів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві, зроблене Д.В.Сімоновичем, визначає його як звід основних принципів забезпечення прав людини, встановлений міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами у кримінальному судочинстві у разі їх ратифікації Верховною Радою України [6].

Тенденції гуманізації і раціонального застосування кримінальних процесуальних норм на сучасному етапі впровадження міжнародних стандартів забезпечення прав неповнолітніх дозволяють прийти висновку, що поняття ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх не може бути повністю розкритим без дослідження питання впровадження у кримінальний процес чіткої процедури процесуальної регламентації діяльності ювенального судді під час виконання ним його процесуальної функції.

Окрім цього, ефективна процедура здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх залежить від належної регламентації кримінальних процесуальних норм, що регламентують вищезазначену діяльність, а також від існування реальних умов їх реалізації.

В контексті викладеного, вважаємо необхідним навести позицію, вироблену ЄСПЛ в рішенні «Z проти Фінляндії», § 94 про те, що при визначенні того, чи оскаржувані заходи були «необхідними в демократичному суспільстві» слід розглядати питання про те, чи були причини, з урахуванням справи в цілому, виправданими, належними та достатніми, і чи були ці заходи пропорційними законним цілям [7].

Вирішуючи, чи було втручання «необхідним», Суд розглядатиме межі розсуду, надані державним органам влади, однак обов'язок держави-відповідача – продемонструвати існування нагальної соціальної позиції за втручанням [5].

Поряд з загальними принципами застосування практики ЄСПЛ у кримінальному

провадженні, важливим аспектом є також те, що КПК не містить спеціальних принципів, якими слід керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення у документах міжнародного характеру.

На сьогодні у законодавстві України відсутні уніфіковані нормативно-правові акти, які регулюють це питання. Однак існують норми щодо здійснення правосуддя стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку. Зокрема, порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, як передбачено статтею 484 Кримінального процесуального кодексу України. Тобто, чинний закон надає обвинуваченим, які вчинили злочин у віці до 18 років, додаткові гарантії їх прав і свобод щодо встановлення істини, попереджувального впливу судочинства. Статті глави 38 КПК України доповнюють загальні правила судочинства та застосовуються поряд із загальними правилами, що встановлені КПК [8].

Далі логічно послідовним вважаємо за необхідне визначити основні положення кримінального процесуального закону, які адаптують судове провадження до потреб неповнолітніх та узгоджуються з наведеною вище практикою ЄСПЛ: 1) прискорений розгляд судом. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово; 2) спеціалізація суддів. Згідно з ч. 10 ст. 31 КПК кримінальні провадження щодо неповнолітніх здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із зазначеним Законом на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Таким чином, у КПК не передбачено вимоги до інших суддів колегії бути уповноваженими на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, а також до слідчих суддів та суду, який вирішує питання, пов'язані з виконанням

вироків щодо неповнолітніх; 3) виділення в окреме провадження. Відповідно до ст. 494 КПК, якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітнього в окреме провадження під час досудового розслідування; 4) врахування оточення та середовища, у якому перебував неповнолітній. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК, також з'ясовуються умови життя та виховання неповнолітнього, встановлені ст. 487 КПК тощо.

Незважаючи на те, що перелік і зміст таких стандартів не є сталим та у різних джерелах викладений по-різному, принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у ст. 3 Конвенції про права дитини, є основоположним міжнародно-правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами.

Запровадження повною мірою цього стандарту у вітчизняну практику, зокрема в частині тлумачення норм права (тобто застосовування такого її тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини), означає реалізацію суб'єктивного права дитини, яке є нормою прямої дії, що не потребує імплементації у національне законодавство та підлягає судовому захисту. Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей. У зв'язку з цим правозастосовним органам слід пояснювати, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію цього права, тобто що саме було визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи [8].

Як приклад застосування такого принципу можемо навести рішення ЄСПЛ у справі «Т. проти Великобританії» від 16 грудня

1999 року, в якій ЄСПЛ постановив, що неповнолітній підсудний не мав змоги ефективно брати участь у провадженні через надмірну публічність судового засідання у поєднанні з пильною увагою ЗМІ до даного процесу, а також через обмежену здатність спілкуватися із захисниками та давати достовірні показання. Тому ЄСПЛ визнав порушення права на справедливий суд неповнолітніх підсудних [9].

До того ж у випадку кримінального провадження щодо неповнолітнього діє більш суворі вимоги про невідкладний розгляд. На міжнародному рівні існує консенсус із приводу того, що для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, період часу між учиненням злочину й остаточним реагуванням на цей вчинок має бути якомога коротшим. Чим триваліший цей період, тим більшою є ймовірність того, що захід реагування втрапить свій позитивний і виховний вплив, і тим більше шкоди буде завдано репутації дитини. Із спливом часу часом неповнолітній особі все важче, а іноді й неможливо логічно і психологічно пов'язати процедуру судового розгляду та винесення рішення із самим фактом правопорушенням.

Ця вимога була імплементована в національне законодавство. Так, відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово [10].

Недотримання судом міжнародних принципів здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх може призвести до порушення права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 ЄКПЛ [11].

Висновки. На сучасному етапі розвитку наука кримінального процесу потребує удосконалення в контексті поліпшення слідчої та судової практики з урахуванням практики ЄСПЛ, які слід вважати не тільки частиною національного кримінального процесуального законодавства, але й важливим сучасним досягненням як кримінального процесу.

Дотримання прав та законних неповнолітніх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні є загальною вимогою, яка має співставлятися з завданнями досудового розслідування таким чином,

що обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні є неможливим, без доведення стороною обвинувачення, визначених кримінальним процесуальним законом, обставин, які виправдовують таке втручання для забезпечення потреб досудового розслідування.

Список використаної літератури:

1. Бандурко О.М. Окремі напрями вдосконалення кримінального процесу і криміналістики. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.)*. Харків, 2018. 228 с.
2. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_1_15
3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ. 2015. 708 с.
4. Назимко Є. С. Вплив міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх на функціонування моделей кримінального правосуддя для неповнолітніх. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2. С. 121-133.
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Piechowicz проти Польщі» URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-110499>
6. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 20 с.
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Z проти Фінляндії» URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58033> (дата звернення – 03.06.2020).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Т. проти Великої Британії» URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58593> (дата звернення – 03.06.2020).
10. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведінки з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. Питання боротьби зі злочинністю. – 2017. Вип. 34. С. 129-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2017_34_13 (дата звер-

нення – 03.06.2020).
11. Особливості здійснення кримінальних
В.Щепоткіної, Т.Слуцької. К. 2017. 186 с.

проваджень щодо неповнолітніх. Нау-
ково-методичний посібник: Під заг.ред.

Buldakova K. APPLICATION OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING MINORS

The article is devoted to the study of the application of the practice of the ECHR in criminal proceedings against minors, which corresponds to the basic principles of conducting criminal proceedings with the participation of a minor. It is substantiated that taking into account the practice of the ECHR and the provisions of international legal acts of a recommendatory nature for judges conducting criminal proceedings against minors is necessary for adapting court proceedings to the needs of minors, since currently there are no unified legal acts in the legislation of Ukraine, which regulate this issue. Despite the fact that the list and content of the standards regarding the implementation of criminal proceedings against a minor is not constant and is presented differently in different sources, the principle of the best interests of the child, enshrined in Art. 3 of the Convention on the Rights of the Child, is the fundamental international legal standard for all relations of the child with state authorities. It has been proven that, as a general rule, criminal proceedings against minors in Ukraine are governed by the same rules and are based on the same principles as proceedings against adults. However, in certain cases, some procedures and rules are adapted to the needs of minors. Examples of such adaptation are the provisions of the Criminal Procedure Code regarding the mandatory participation of a defense attorney in proceedings against a minor accused; the court's duty to investigate and take into account the conditions of life and upbringing of a minor when choosing a punishment; the right of the court, under certain conditions, to apply coercive measures of an educational nature instead of punishment, etc. It was concluded that at the current stage of development, the science of criminal procedure needs to be improved in the context of improving investigative and judicial practice, taking into account the practice of the ECHR, which should be considered not only part of the national criminal procedural legislation, but also an important modern achievement as a criminal procedure. Observance of the rights and legal minors participating in criminal proceedings is a general requirement that must be compared with the tasks of the pre-trial investigation in such a way that the restriction of the constitutional rights and freedoms of a person in criminal proceedings is not possible, without proof by the prosecution, defined by the criminal procedural law, circumstances that justify such intervention to ensure the needs of a pre-trial investigation.

Key words: criminal proceedings, minor, judicial control, juvenile justice, ECHR.